

Karolina Kaszlińska

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych we Włocławku

Od współdziałania przy zabawie do kapitału społecznego, czyli o znaczeniu edukacji przedszkolnej dla bezpieczeństwa społecznego

From cooperation in play to social capital, i.e. on the importance of preschool education for social security

STRESZCZENIE

Jedną z perspektyw pozwalających analizować bezpieczeństwo społeczne jest kapitał społeczny. Jego związek z systemem edukacji jest dowiedziony, niemniej jednak rzadko wskazuje się w tym kontekście na wczesne dzieciństwo i wczesną edukację. Tymczasem jest to kluczowy okres dla kształtowania się szeregu umiejętności człowieka, które – w szerszej perspektywie – decydują o przyszłym kapitale społecznym. Należą do nich umiejętności poznawcze, emocjonalne i społeczne. W niniejszym tekście zwrócono jednak szczególną uwagę na umiejętność współpracy, która wszak jest konstytutywna dla kapitału społecznego. Zasadnicza teza niniejszego artykułu wyraża się w przekonaniu, że tworząc optymalne warunki dla kształtowania się zdolności do współdziałania edukacja przedszkolna przynosi znaczące korzyści nie tylko dla dziecka i trajektorii jego losów, lecz także dla całego społeczeństwa poprzez wzmacnianie jego przyszłego kapitału społecznego, a w konsekwencji także bezpieczeństwa społecznego.

SŁOWA KLUCZOWE

edukacja przedszkolna, przedszkole, kapitał społeczny, bezpieczeństwo społeczne, współdziałanie

ABSTRACT

One of the perspectives that allow us to analyze social security is social capital. Its connection with the education system is proven, but early childhood and early edu-

cation are rarely mentioned in this context. Nevertheless, this is a key period for the development of a number of human skills which – in a broader perspective – determine future social capital. These include cognitive, emotional and social skills. This article pays special attention to the ability to cooperate, which is constitutive of social capital. Its main thesis is expressed in the belief that by creating optimal conditions for developing the ability to cooperate, preschool education brings significant benefits not only for the child and the trajectory of his or her fate, but also for the entire society by strengthening its future social capital and, consequently, also social security.

KEYWORDS

preschool education, kindergarten, social capital, social security, cooperation

1. Od przedszkola do bezpieczeństwa narodowego – założenia wstępne

Bezpieczeństwo każdego narodu zasadza się na jego kapitale społecznym, dlatego też wszelkie działania i procesy służące jego kreowaniu, rozwijaniu i wzmacnianiu należy uznać za służące zabezpieczeniu państwa. Zrozumienie tego związku od lat znajduje swoje odzwierciedlenie w Strategiach Bezpieczeństwa Narodowego RP. Czwartym celem operacyjnym Strategii z 2013 roku było zwiększenie integracji polityk publicznych z polityką bezpieczeństwa. Zapisano w nim, że „zgrupowane wokół tego celu priorytety i kierunki interwencji z jednej strony przedstawiają działania sektora bezpieczeństwa na rzecz wzmacniania realizacji celów polityki rozwoju, z drugiej – pokazują możliwości wykorzystania potencjału społeczeństwa obywatelskiego na rzecz bezpieczeństwa.”¹ Jednym z założeń Strategii z 2022 roku jest podnoszenie odporności państwa na zagrożenia, między innymi w drodze budowania wiedzy i zdolności do kształtowania bezpieczeństwa narodowego, poprzez szerokie zaangażowanie organów władzy publicznej, jednostek tworzących systemy edukacji, szkolnictwa wyższego, nauki i gospodarki oraz organizacji pozarządowych

¹ *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022* – przyjęta uchwałą Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r., s. 8. https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/strategia_rozwoju_systemu_bezpieczenstwa_narodowego_rp_2022.pdf, (dostęp: 31.07.2023).

i obywateli. Kolejne, postulowane w tym samym dokumencie działanie odnosi się bezpośrednio do kapitału społecznego, którego budowanie powinno się dokonywać „poprzez kształtowanie umiejętności współpracy, sieci formalnych i pozaformalnych organizacji społecznych oraz kształtowanie wspólnoty wartości w polskim społeczeństwie.”² Jasne okazuje się więc, że dla bezpieczeństwa potrzebujemy społeczeństwa obywatelskiego z jego potencjałem (im większym – tym lepiej), a więc ludzi skłonnych do angażowania się, tworzenia sieci współpracy, aktywnych w formalnych i pozaformalnych organizacjach społecznych, słowem – ludzi współpracujących ze sobą.

Oczekiwanie to ma rzecz jasna oczywiste uzasadnienie – immanentną cechą człowieka jako istoty społecznej jest zdolność do współdziałania. W praktyce okazuje się jednak, że ta potencjalna umiejętność wcielana jest w życie w bardzo zróżnicowanym sukcesem. Pisząc krótko, nie wszyscy, nie zawsze i nie z wszystkimi chcą i umieją owocnie współdziałać. I o ile doprowadzenie do sytuacji odwrotnej (wszyscy, zawsze z wszystkimi) z wielu rozmaitych powodów natury zarówno społecznej, jak i psychologicznej jest życzeniem utopijnym, o tyle dążenie do sytuacji, w której jak najwięcej osób ma jak najdoskonalej rozwiniętą umiejętność współpracy oraz często i chętnie ją wykorzystuje, jest już możliwe i pożądane. Dążenie to realizowane być może oczywiście na wielu płaszczyznach i przy wielu okazjach, zarówno w ramach edukacji formalnej, jak i nieformalnej, a nawet zupełnie poza edukacją i dotyczyć może ludzi w każdym wieku. Istnieje jednak szereg powodów, dla których za najbardziej efektywną w tym zakresie uważa się edukację przedszkolną.

Podokres przedszkolny w rozwoju dziecka to czas intensywnego poznawania siebie i otoczenia oraz gromadzenia szerszych informacji odpowiadających na pytanie „kim i jaki jestem”, ku czemu doskonałe warunki tworzy edukacja przedszkolna. W jej przestrzeni dzieci kształtują swoje sprawności, doświadczają i doskonalą swoją skuteczność oraz budują obraz siebie na tle innych. Dynamika tego procesu wynika z własności rozwojowych człowieka, w tym szczególnie ze specyfiki potrzeb rozwojowych dzieci, ich ilości, intensywności, a w końcu spektakularnych

² Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2022, s. 15–16, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf, (dostęp: 31.07.2023).

efektów ich zaspokajania (skutków zdobywania nowych umiejętności i sprawności). Od trzeciego roku życia następuje stopniowa decentracja skutkującą nabywaniem umiejętności przyjmowania punktu widzenia drugiej osoby. Dzięki temu dziecko staje się zdolne do nawiązywania i realizowania działań kooperacyjnych, które też przynoszą mu coraz więcej satysfakcji. Doskonalać się samoświadomość w powiązaniu z coraz sprawniejszym rozpoznawaniem i rozumieniem myśli i uczuć innych sprzyja coraz lepszemu i bardziej efektywnemu komunikowaniu się. Dziecko w przedszkolu nie tylko więc chce i coraz sprawniej potrafi współdziałać, ale też ma ku temu warunki wynikające z obecności innych dzieci oraz czasu i przestrzeni na zabawę z nimi. To właśnie przede wszystkim swobodna zabawa dziecięca tworzy okazję do doświadczania swych mocnych i słabych stron we współdziałaniu, do budowania osobistych strategii prowadzących do współdziałania oraz testowania ich skuteczności dając możliwość angażowania się we współpracę z partnerami na różnych poziomach i w różnych wymiarach. Rzecz jasna, intensywność współpracy uzależniona jest od poziomu rozwoju społecznego (który wszak z wiekiem i kolejnymi doświadczeniami doskonalili się) oraz indywidualnych cech dziecka. Nie bez znaczenia pozostają również kwalifikacje i świadomość nauczyciela/nauczycielki przedszkola, od którego również w dużej mierze zależy jakość warunków do kształtowania się opartej o zaufanie i lojalność dyspozycji i gotowości do współdziałania. Ostatecznie jednak, nie ma dogodniejszej okazji, lepszego okresu w rozwoju człowieka, lepszych warunków na naukę współdziałania niż przedszkole.³

Na etap przedszkolny w rozwoju człowieka przypadają bowiem nadto okresy sensytywne w jego szeroko rozumianym rozwoju społecznym. Skutków uczenia się współdziałania w przedszkolu w zasadzie nie da się więc zastąpić żadnym treningiem w innym czasie i w innych warunkach.

Dobrze zorganizowana, obejmująca wszystkie dzieci edukacja przedszkolna okazuje się więc w tym świetle warunkiem koniecznym, choć oczywiście niewystarczającym, dla budowania i rozwijania bezpieczeństwa społecznego. Kapitał społeczny można tu przy tym potraktować jako kategorię pośredniczącą w dowodzeniu związków między edukacją przedszkolną a poziomem bezpieczeństwa społecznego. Jednak przy całym bogactwie możliwości interpretowania i analizowania tego pojęcia konieczne będzie przyjęcie uproszczenia, że

³ K. Kaszlińska, *Edukacja przedszkolna a bezpieczeństwo – wybrane wątki*, [w:] M. Kamper-Kubańska, K. Kaszlińska (red.), *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego w ujęciu interdyscyplinarnym*, wyd. PWSZ we Włocławku, Włocławek 2018, s. 105.

kapitał społeczny opiera się o zdolność jednostek do współdziałania. Uwypuklenie tego aspektu jest więc zabiegiem celowym, uzasadnionym spójnością wywodu.

2. Kapitał społeczny, czyli co?

Pojęcie kapitału społecznego po raz pierwszy pojawiło się w literaturze w latach 20. XX w. jako zjawisko zmniejszania kosztów wytwarzania dóbr i generowania przychodów poprzez współpracę sąsiedzką mieszkańców wsi, jednak zyskało popularność na niwie nauk społecznych w latach 80. XX wieku, głównie dzięki socjologom. Jego obecność w dyskursie naukowym zawdzięczamy Jamesowi Colemanowi oraz Robertowi D. Putmanowi, który rozwinął koncepcję Colemanana. Operowali nim także między innymi Pierre Bourdieu i Francis Fukuyama. I choć od tamtego czasu wciąż chętnie jest ono wykorzystywane także przez politologów, ekonomistów, filozofów, a nawet pedagogów, wciąż nierozwiązany został kłopot wynikający z wielości i niejednoznaczności definicji oraz trudności z pomiarem tego zjawiska.⁴ Nie mamy więc zgody co to tego, czym dokładnie jest kapitał społeczny ani w jaki sposób i z wykorzystaniem jakiej skali go mierzyć, pozostając za to w pełni zgodnym co do jego wartości i potrzeby rozwijania.

Definicje, zarówno te formułowane z perspektywy metodologicznego indywidualizmu, jak i holizmu, często nie określają, czym jest kapitał społeczny, koncentrując się raczej na tym, jakie ma konsekwencje. Opisują jego efekty, wyjaśniają do czego jest potrzebny, jaką pełni funkcję w społeczeństwie, gospodarce czy dla jednostki. Definicje kapitału społecznego, zarówno te zorientowane na jego aspekcie strukturalnym, jak i normatywnym, często są wieloznaczne i nieusystematyzowane. Zasadniczo jednak w centrum zainteresowania różnych definicji są kwestie więzi społecznych. Traktuje się je jako czynnik istotnie determinujący realizację celów indywidualnych i zbiorowych. „Wspólne dla większości badaczy podejmujących

⁴ K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar, typy*, „Studia Ekonomiczne” 2011, nr 1 (LXVIII), s. 69.

problematykę kapitału społecznego jest także uwzględnianie w tym kontekście także norm i wartości”.⁵

Dla uporządkowania niniejszego wywodu korzystne będzie jednak przyjęcie określonego sposobu rozumienia tego pojęcia, zgodnie z którym kapitał społeczny opiera się na zaufaniu, które pozwala na współpracę jednostek, a jego przejawem jest proces powstawania różnego rodzaju sieci powiązań i organizacji działających na rzecz dobra wspólnego.

Definiowanie kapitału społecznego zgodnie z paradygmatem działania zbiorowego, kooperacji i sieci powiązań jest jednym z trzech funkcjonujących w literaturze podejść (obok definiowania funkcjonalnego oraz wykorzystującego podejście strukturalne). Ujęcie to skupia się na perspektywie działania zbiorowego, sieci i kooperacji, sam zaś kapitał społeczny jest w nim moralno-społeczną infrastrukturą współdziałania i koordynacji ludzkich zachowań. Można w nim tu wyróżnić trzy kluczowe elementy: 1) wzory współdziałania oraz społecznego uznania dla norm chroniących kooperację i wymianę oraz wartości uzasadniających zachowania prospołeczne; 2) sieci powiązań, pomosty między jednostkami i grupami; 3) aktywne relacje między ludźmi oparte o zaufanie, zrozumienie, wspólne wartości i wzory zachowania.⁶

Dla potrzeb niniejszych analiz cenny jest punkt widzenia H. Zboroń, która dostrzega, że kapitał społeczny często definiowany jest wprost jako umiejętność współpracy międzyludzkiej. Zastrzega jednak przy tym, że choć takie ujmowanie kapitału społecznego oznacza, że chodzi w nim o szczególnie uposażenie jednostki, zdolność, której posiadanie zależy przede wszystkim od określonych cech osobistych, to jednak w rzeczywistości uczestnicy życia społecznego podejmują współpracę, gdyż jest to warunek osiągnięcia ich – często jednostkowych – celów. Kapitał społeczny jest więc w tej perspektywie nie tyle realizacją chęci i umiejętności współpracy, co raczej potrzeby współpracy, zaś samo jej

⁵ U. Markowska-Przybyła, *Kapitał społeczny – wybrane aspekty*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2011, nr 152, s. 326.

⁶ J. Bartkowski, *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, [w:] M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 69.

inicjowanie zwykle jest wymuszane okolicznościami. Kapitał społeczny generowany jest więc samorzutnie w drodze podejmowania współpracy pozornie tylko zależnej od woli partnerów, najczęściej – z powodu odczuwanej przez nich konieczności. Natomiast sam przebieg współpracy wyraźnie zależny jest już jednak od chęci i umiejętności partnerów. Kapitał społeczny oznacza więc w tym świetle

gotowość podmiotu do przestrzegania powszechnie obowiązujących i z założenia respektowanych przez uczestników życia zbiorowego norm (wskazujących cele) i reguł (sposoby działania) społecznych określających sposób uczestnictwa w życiu społecznym. Gotowość ta to stopień przyswojenia wartości społecznych, a zaufanie społeczne to oczekiwanie, że inni również respektują reguły uczestniczenia w życiu społecznym.⁷

Współdziałanie jawi się więc w tym świetle jako warunek *sine qua non istnienia* kapitału społecznego oraz jego przejaw. Potrzebne, choć w różnych proporcjach na różnych etapach, okazuje się zarówno rozumienie jego potrzeby (a nawet konieczności), jak i wola i umiejętność współdziałania. I w obu tych wymiarach nieocenione przysługi przynosi edukacja, zwłaszcza edukacja przedszkolna, która może dostarczać jednostce doświadczeń ugruntowujących na zawsze zarówno przekonanie o potrzebie współdziałania, jak i umiejętność jego realizacji.

Sprowadzając istotę kapitału społecznego do współdziałania, łatwo więc dowieść, że tworzy go edukacja, a jego jakość z jej jakością są istotnie powiązane. Jednak argument o znaczeniu edukacji dla kapitału społecznego nie traci na wartości nawet przy przyjęciu nieco szerszej perspektywy.

3. Znaczenie edukacji dla kreowania kapitału społecznego

Istnieje szereg uzasadnionych argumentów dla których szeroko rozumianą edukację można uznać za najważniejszy i najskuteczniejszy czynnik kreowania kapitału społecznego w ścisłym powiązaniu z budowaniem i rozwijaniem społeczeństwa obywatelskiego. Pierwszy, naj-

⁷ H. Zboroń, Kapitał społeczny w refleksji etycznej, [w:] H. Januszek (red.), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Wydawnictwo AE, Poznań 2004, s. 47.

częściej wykorzystywany, dotyczy transferu wiedzy dokonującego się w obrębie edukacji.

Konstytutywne znaczenie ma tu wiedza jednostek, którą zdobywają one w drodze edukacji. Wytwarzana w procesie wspólnym (przynajmniej w obrębie edukacji formalnej), staje się indywidualnym zasobem jednostki, by w końcu stanowić bezpośrednio warunek powstawania kapitału ludzkiego, pośrednio zaś kapitału społecznego. W tym ujęciu proces edukacji jest nie tylko narzędziem kształtowania zasobów i kapitałów, lecz także zasadniczym kanałem oddziaływania kapitału społecznego na kapitał ludzki. Co więcej, produkt tego procesu, za który można przyjąć wykształcenie, ma określoną wartość na rynku pracy.⁸ Dość często zresztą jest ono również traktowane jako wskaźnik poziomu rozwoju społeczeństwa w ogóle, w tym także poziomu rozwoju kapitału społecznego, co czyni jego związki z tym ostatnim nierozzerwalnymi.

W procesie edukacji, poza wiedzą, w sposób planowy i celowy kształtowany jest również szereg umiejętności, kompetencji, a także postawy i system wartości młodego człowieka. Ich dobór podyktowany jest potrzebami jednostki (zawodowymi i prywatnymi) oraz całego społeczeństwa, w którym jednostka ta ma funkcjonować. Najważniejsze z nich, niezbędne w życiu zawodowym i osobistym człowieka, przekładają się na jego zdolność do budowania relacji, współdziałania, dokonywania wyborów oraz podejmowania wysiłku. Edukacja stwarza szansę kształtowania postaw zaufania społecznego, odpowiedzialności za podejmowane przez jednostkę lub grupę decyzje czy rozwiązania. Może w ten sposób sprzyjać wytwarzaniu więzi społecznych oraz rozwijać kreatywność. Także z tego powodu edukacja może być więc uważana za jeden z głównych czynników wzrostu – najpierw kapitału ludzkiego, a następnie kapitału społecznego, czego naturalną konsekwencją jest podniesienie dobrostanu społeczeństwa.⁹ Co zostało już wcześniej dobitnie podkreślone, szczególne znaczenie ma tu umiejętność współdziałania, która z jednej strony w procesie edukacji kształtuje się i rozwija, a z drugiej – stanowi podstawę tworzenia się, rozwoju i wzrostu kapitału społecznego.

⁸ A. Żaba, *Rola edukacji w kreacji kapitału społecznego – zarys problematyki*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, vol. XXV, 4, s. 238.

⁹ *Ibidem*, s. 238.

Ostatni z wartych przywołania argumentów odnosi się do instytucjonalnego wymiaru edukacji. Edukacja (znów – szeroko rozumiana) jest więc realizowana, czy raczej tworzy się, w obszarze współpracy instytucji i już niejako przez to samo tworzy kapitał społeczny. Co więcej, możliwość obserwowania i doświadczania w sposób mniej lub bardziej świadomy takiej międzyinstytucjonalnej współpracy tworzy warunki sprzyjające kształtowaniu się postaw gotowości do współpracy przez uczestników tejże edukacji. W ten sposób edukacja przyczynia się więc do zmian w świadomości ludzkiej na przyszłość oraz do nawiązywania współpracy z różnymi instytucjami w realizacji różnych zadań.

4. Współdziałanie w przedszkolu i dla przedszkola

Analogicznie do powyżej wymienionych wspólnych płaszczyzn kapitału społecznego i edukacji w ogóle odnaleźć można wspólne płaszczyzny współdziałania i edukacji przedszkolnej. Pojęcie współdziałania w kontekście edukacji przedszkolnej znajduje więc swoje zastosowanie do analizy kilku poziomów jej organizacji i realizacji. Należy do nich umiejscowienie umiejętności współdziałania jako jednego z oczekiwanych efektów edukacji przedszkolnej jak również świadomość, że jej realizacja wymaga współdziałania osób oraz instytucji w nią zaangażowanych (w wymiarze formalnym i nieformalnym).

Na etapie edukacji przedszkolnej dzieci powinny nauczyć się współdziałać, należy dla tego celu stworzyć odpowiednie warunki i wspierać ten proces. Założenie to znajduje swoje odzwierciedlenie w zapisach Podstawy Programowej. W odniesieniu do społecznego obszaru rozwoju wskazuje ona, że dziecko gotowe do podjęcia nauki w szkole „5. ocenia swoje zachowanie w kontekście podjętych czynności i zadań oraz przyjętych norm grupowych; przyjmuje, respektuje i tworzy zasady zabawy w grupie, współdziała z dziećmi w zabawie, pracach użytecznych, podczas odpoczynku”¹⁰. Tak sformułowane oczekiwanie

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla

wiąże się rzecz jasna z szeregiem innych osiągnięć z zakresu rozwoju społecznego i emocjonalnego właściwych dla dzieci przedszkolnych, które w sumie pozwalają im na doświadczanie współdziałania oraz swojej w nim efektywności. Dzieci w przedszkolu potrafią już bawić się razem w grupie, rozmawiać ze sobą, świadomie wybierać partnerów zabawy. Rozwój umiejętności komunikacyjnych pozwala im poszerzyć pole interakcji z obserwacji i naśladowania do rozmawiania i słownego wyrażania propozycji oraz w ogóle do nawiązywania i utrzymywania relacji. Ponieważ satysfakcjonujące interakcje z rówieśnikami wymagają rezygnacji z egocentrycznego podejścia do otoczenia na rzecz takiego zachowania, które będzie akceptowane przez inne dzieci, możliwym staje się podporządkowanie własnych interesów woli grupy. Dlatego też w przedszkolu dzięki oddziaływaniu grupy oraz nauczyciela czuwającego nad przestrzeganiem zasad i norm zachowań oraz tworzącego warunki do współdziałania i zgodnej zabawy dzieci nawiązują pozytywne kontakty społeczne i intensywnie doskonalą swoje umiejętności w tym zakresie. Umiejętność zgodnego współdziałania może się przejawiać na przykład we wzajemnym pomaganiu sobie w szatni, przy różnorodnych czynnościach porządkowych czy innych zajęciach, ale przede wszystkim w zabawach swobodnych. Udział w zabawie z rówieśnikami niesie ze sobą szereg korzyści dla wszechstronnego rozwoju dziecka, nie sposób jednak nie wyróżnić tu jej roli dla rozwijania umiejętności współdziałania. W toku zabawy dzieci uczą się dostosowywać do określonych norm i reguł postępowania, a także wypróbowywać swoje wyobrażenia o tym, jak należy zachować się, wypełniając jakąś społeczną funkcję. Doświadczenia te przenoszą później na inne sytuacje społeczne.¹¹ Co warto podkreślić, sytuacje współdziałania dzieci w przedszkolu są przez nauczyciela albo celowo inicjowane, albo wspierane i wzmacniane (jeśli pojawią się spontanicznie), a w obu przypadkach rozpoznawane jako pozytywne, pożądane, a więc nagradzane aprobatą. W ten sposób umiejętność współdziałania buduje się w przedszkolu na żywym grun-

branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017 poz. 356 ze zm.).

¹¹ E. Miśkowiec, *Kształtowanie umiejętności kontaktów społecznych dziecka w rodzinie i przedszkolu*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2016, nr 25/3, s. 26–27.

cie licznych okoliczności (głównie zabawowych) oraz w korzystnym klimacie bezpieczeństwa, zaufania i gratyfikacji.

By jednak proces ten mógł zaistnieć potrzebne jest świadome i celowe współdziałanie dorosłych współtworzących edukację przedszkolną, w tym zwłaszcza nauczycieli, pedagogów, dyrekcji, personelu przedszkola, rodziców.

Jednym z zadań przedszkola określonych w Podstawie Programowej jest następujący postulat: „Współdziałanie z rodzicami, różnymi środowiskami, organizacjami i instytucjami, uznanymi przez rodziców za źródło istotnych wartości, na rzecz tworzenia warunków umożliwiających rozwój tożsamości dziecka.” Świadomość znaczenia, jakie ma harmonijna współpraca partnerów edukacyjnych dla tworzenia klimatu wspólnotowości sukcesywnie wzrasta. Podobnie ma się rzecz z przekonaniem o korzyściach płynących z utożsamianiem się rodziców z celami dydaktycznymi, wychowawczymi i organizacyjnymi placówki. Wart uwagi jest w tym kontekście dostrzeżony przez S. M. Kwiatkowskiego fakt, że niejednorodność rodziców pod względem społecznym i zawodowym może być sama w sobie wartością. Należy ją więc traktować jako potencjał, który wymaga umiejętnego wykorzystywania w tworzeniu kapitału grupy, na którą składają się partnerzy edukacyjni. „Dodatkowo rodzice dysponują specyficznym kapitałem społecznym – dzięki sieci powiązań wynikających z ich pracy zawodowej i sytuacji społecznej. Również tym kapitałem mogą podzielić się społecznością szkolną przy realizacji różnego rodzaju przedsięwzięć”¹²

Immanentną cechą współpracy jest rzecz jasna jej dwustronność, warto więc zwrócić uwagę na wpływ przedszkola na sytuację rodzinną dziecka. Realizując jedną ze swych funkcji, jaką jest doradztwo i wspieranie działań wychowawczych rodziny, nauczyciele edukacji przedszkolnej oraz współpracujący z nimi specjaliści podnoszą świadomość rodziców w zakresie sposobów wspierania rozwoju dzieci, tworzenia optymalnego do tego środowiska, pomagają im rozpoznawać możliwości rozwojowe dziecka i podejmować decyzje o wczesnej interwencji specjalistycznej, informując ich na bieżąco o postępach dziecka oraz

¹² S. M. Kwiatkowski, *Wstęp* [w:] K. Gawroński, J. Barszczewski, M. Dutka-Mucha, B. Zajda (red.), *Współdziałanie w realizacji zadań oświatowych*, Warszawa 2021, s. 15–16.

uzgadniając wspólnie z nimi kierunki i zakres realizowanych w przedszkolu zadań. Tak prowadzone doradztwo (pedagogizacja) wpływa na funkcjonowanie środowiska rodzinnego dziecka, a czasami nawet przyczynia się do organizacji zaangażowania innych instytucji, pozwalając na poprawę sytuacji materialnej lub socjalnej rodziny.¹³

Organizacja edukacji przedszkolnej wymaga także współdziałania instytucji odpowiedzialnych za to zadanie, w tym za prowadzenie przedszkoli i innych form wychowania przedszkolnego, nadzór pedagogiczny, zabezpieczanie, realizację rozmaitych zadań szczegółowych. W praktyce płaszczyzny te przenikają się i są wzajemnie uwarunkowane – na przykład tworzenie warunków do uczenia się współdziałania to także możliwość obserwacji dorosłych współdziałających. Dla S. M. Kwiatkowskiego warte uwagi aspekty współdziałania w i dla edukacji, w tym edukacji przedszkolnej, to formy dialogu interpersonalnego i instytucyjnego (w obu przypadkach formalnego i nieformalnego), a także jego psychospołeczne i prawne aspekty. Współdziałanie ma więc znaczące miejsce zarówno wewnątrz jednostek oświatowych, jak i w wypełnianiu relacji między tymi jednostkami a ich otoczeniem zewnętrznym. Chodzi tu więc o współdziałanie dzieci, ich rodziców, nauczycieli, dyrektorów, a także przedstawicieli centralnych i samorządowych władz oświatowych. „To właśnie od zrozumienia przez te osoby istoty wspólnotowości i współpracy oraz celowości podejmowania wspólnych inicjatyw i grupowej (zbiorowej) realizacji zajęć zależy jakość funkcjonowania całego systemu oświatowego.”¹⁴

Organizacja wysokiej jakości edukacji przedszkolnej oznacza więc ustawiczne angażowanie się ludzi, środowisk i instytucji zgodnych co do celu, otwartych na współpracę i umiejących współpracować. Ta prawidłowość ukazuje sprzężenie zwrotne między edukacją (tu: zwłaszcza przedszkolną) a kapitałem społecznym. Im wyższy kapitał społeczny, tym większe szanse na organizację wysokiej jakości edukacji przedszkolnej. Im wyższej jakości powszechna edukacja przedszkolna, tym wyższy kapitał społeczny w przyszłości. Stąd też dbałość

¹³ A. Mironiuk-Netreba, *Mały człowiek sukcesu, czyli o roli przedszkola w przebiegu kariery edukacyjnej dzieci*, s. 167.

¹⁴ S. M. Kwiatkowski, *Wstęp...*, s. 13.

o jej dostępność i jakość należy traktować jako priorytet nie tylko polityki społecznej, lecz także gospodarczej.

5. Zakończenie

Choć świadomość znaczenia edukacji i przekonanie o jej dalekosiężnych efektach ustawicznie rośnie, to jednak wciąż warto podnosić wątki wiążące ją z jakością funkcjonowania społeczeństwa – jego bezpieczeństwem, rozwojem, kapitałem społecznym.

Jeszcze w końcu ubiegłego stulecia świadomość znaczenia edukacji przedszkolnej była stosunkowo niewielka, co w sposób szczególny uwidaczniało się w środowiskach wiejskich. Jak zauważyła A. Ciepielewska-Kowalik, niska świadomość znaczenia usług przedszkolnych w społeczności lokalnej w połączeniu z rozpowszechnionym tam rodzinnym modelem opieki nad dziećmi sprawiały, że w gminach w zasadzie nie toczyły się dyskusje na temat potrzeby rozwoju usług przedszkolnych. W ostatnich dekadach sytuacja ta wyraźnie się zmienia, choć możliwości finansowe i organizacyjne wciąż nie zawsze odpowiadają realnym potrzebom w tym zakresie. Coraz powszechniejsze w końcu zdaje się być rozumienie zasad państwa inwestycji społecznych, w którym wydatki na edukację przedszkolną są definiowane jako inwestycje, a nie koszty publiczne.¹⁵ W tym ujęciu edukacja przedszkolna staje się jednym z priorytetów działań władz krajowych i unijnych i to nie tylko w polityce oświatowej. Ma ona znaczenie nie tylko dla samego dziecka i budowania kapitału społecznego w przyszłości, lecz także poprzez umożliwienie rodzicom powrotu na rynek pracy wzmacnia ten kapitał tu i teraz. I analogicznie – przyczynia się do wyrównywania szans społecznych nie tylko objętych nią dzieci, lecz także ich rodziców, przynosząc szczególne korzyści członkom środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym – migracyjnych i o niskich dochodach – którzy dzięki pracy zawodowej mogą podnieść swój standard życia i odpowiednio wspierać dzieci w karierze szkolnej. W ten sposób dzięki edukacji przedszkolnej jednocześnie

¹⁵ A. Ciepielewska-Kowalik, *Koprodukcja w polityce opieki i edukacji przedszkolnej*, Wydawnictwo PAN, Warszawa 2016, s. 319.

wzrasta poziom scholaryzacji w kraju i zmniejsza się grupa klientów opieki społecznej.¹⁶

Wiara w skuteczność edukacji przedszkolnej winna być jednak wiązana z przekonaniem o znaczeniu jej jakości. Rosnący współczynnik scholaryzacji na tym etapie nie może pozostać satysfakcjonującym dowodem polepszania się sytuacji. Istotne jest rozeznanie w zakresie jakości usług edukacyjnych oferowanych przez różne placówki oraz ich dostępność dla dzieci 3, 4 i 5-letnich w mieście i na wsi.

Wyniki kontroli przeprowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli od 1 marca 2017 r. do 15 stycznia 2019 r. opublikowane w raporcie pn. „Zapewnienie przez gminy opieki przedszkolnej” wskazują, że w latach szkolnych 2017/2018 oraz 2018/2019 tylko w 52% objętych kontrolą gmin

sieć placówek wychowania przedszkolnego pozwalała na zapewnienie miejsc dla ponad 80% dzieci w wieku przedszkolnym zameldowanych na terenie gminy. Jedynie w 38% gmin zapewniono pełną dostępność do opieki przedszkolnej dla dzieci trzy- i czteroletnich (tj. przygotowano miejsca dla ok. 80% dzieci w tym wieku). W latach szkolnych 2017/2018 i 2018/2019 odpowiednio w 29% i 18% gmin nie zapewniono miejsc w przedszkolach pierwszego wyboru dla 10% i 8% dzieci – w tym głównie (91% i 87%) trzy- i czteroletnich. (...) W większości gmin (59%) wychowanie przedszkolne realizowano zarówno w przedszkolach jak i oddziałach przedszkolnych w szkołach i innych formach wychowania przedszkolnego. W 22% gmin funkcjonowały tylko oddziały przedszkolne w szkołach (głównie w gminach wiejskich – 97%), w gminach miejskich opiekę realizowano głównie w przedszkolach. W 21% gmin wiejskich placówki wychowania przedszkolnego były czynne tylko pięć godzin dziennie.¹⁷

W tym samym raporcie NIK sformułowała również wprost zastrzeżenia co do jakości usług edukacyjnych świadczonych przez niektóre placówki:

W gminach, w których wystąpił deficyt miejsc przedszkolnych nie zapewniono odpowiednich warunków organizacyjnych realizacji tej opieki, gdyż wystąpiły

¹⁶ A. Mironiuk-Netreba, *Mały człowiek sukcesu, czyli o roli przedszkola w przebiegu kariery edukacyjnej dzieci* [w:] M. Humeniuk, I. Paszenda, W. Żłobicki (red.), *Sukces jako zjawisko edukacyjne*, tom II, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 163.

¹⁷ Zapewnianie przez gminy opieki przedszkolnej od 1 marca 2017 do 15 stycznia 2019 r., Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, czerwiec 2019, s. 20–21, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,20566,vp,23193.pdf>, (dostęp 3.07.2023).

przypadki przekraczania dopuszczalnej liczebności oddziałów (dziewięć gmin), wprowadzenie limitów czasowych pracy oddziałów przedszkolnych (10 gmin) lub nie stworzono rodzicom możliwości korzystania z opieki przedszkolnej dla ich dzieci w czasie wakacji.¹⁸

Przyczyny tego stanu rzeczy upatrywać należy przede wszystkim w sytuacji ekonomicznej jednostek samorządu terytorialnego odpowiedzialnych za realizację tego zadania, co zresztą wprost wynika z kolejnego raportu NIK. Władze niemal 40% skontrolowanych samorządów deklarowały, że gdyby miały większe możliwości finansowe, mogłyby poprawić warunki nauczania, a także zaproponować dzieciom dodatkową ofertę zarówno edukacyjną, jak i opiekuńczą – zajęcia pozalekcyjne, opiekę psychologiczną i medyczną. Tymczasem subwencja oświatowa otrzymywana przez te samorządy wystarczała na sfinansowanie średnio ok. 63% wydatków na zadania oświatowe, z czego w powiatach aż na 81,5% takich wydatków, a w gminach na niewiele więcej niż połowę (w miejskich 50,5%, w wiejskich 53,6%). W konsekwencji pozostałe potrzeby dotyczące finansowania oświaty kontrolowane samorządy zmuszone były pokryć ze środków własnych, które stanowiły średnio ok. 31% wydatków w tym zakresie, ale w gminach miejskich 42,5%, w gminach wiejskich 40,4%, z kolei w powiatach 12,5%.¹⁹

Istnieje więc wciąż znaczący dysonans między postulowanym rozumieniem znaczenia edukacji przedszkolnej dla państwa i jego przyszłości a polityką państwa na rzecz zapewnienia jej wysokiej jakości, w pełni i równo dostępnej. Istniejący obraz okazuje się jeszcze trudniejszy, gdy uzupełni się go o sytuację nauczycieli, którzy mają tę edukację realizować (wciąż wynagradzanych nieadekwatnie do oczekiwań wobec ich pracy, odpowiedzialności i wielowymiarowego zaangażowania). Dlatego też choćby ze względu na bezpieczeństwo społeczne oraz potrzebę budowania i rozwijania kapitału społecznego poprawę stanu edukacji przedszkolnej należy traktować jako kwestię priorytetową dla państwa.

¹⁸ Ibidem, s. 13.

¹⁹ *Wciąż za mało pieniędzy na szkoły i przedszkola*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/wciaz-za-malo-pieniedzy-na-szkoly-i-przedszkola.html>, (dostęp: 30.08.2023).

Bibliografia

- Ciepielewska-Kowalik A., *Koprodukcja w polityce opieki i edukacji przedszkolnej*, Wydawnictwo PAN, Warszawa 2016.
- Gawroński K., Barszczewski J., Dutka-Mucha M., Zajda B. (red.), *Współdziałanie w realizacji zadań oświatowych*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Herbst M. (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
- Humeniuk M., Paszenda I., Żłobicki W. (red.), *Sukces jako zjawisko edukacyjne*, tom II, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.
- Januszek H. (red.), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Wydawnictwo AE, Poznań 2004.
- Kamper-Kubańska M., Kaszlińska K. (red.), *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wydawnictwo PWSZ we Włocławku, Włocławek 2018.
- Markowska-Przybyła U., *Kapitał społeczny – wybrane aspekty*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2011, nr 152.
- Miśkowiec E., *Kształtowanie umiejętności kontaktów społecznych dziecka w rodzinie i przedszkolu*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2016, nr 25/3;
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, (Dz.U. z 2017 r. poz. 356 ze zm.).
- Sierocińska K., *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar, typy*, „Studia Ekonomiczne” 2011, nr 1 (LXVIII).
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2022; https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf, (dostęp: 31.07.2023)
- Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022* – przyjęta uchwałą Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r.; https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/strategia_rozwoju_systemu_bezpieczenstwa_narodowego_rp_2022.pdf, (dostęp: 31.07.2023).
- Wciąż za mało pieniędzy na szkoły i przedszkola*, [nik.gov.pl](https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/wciaz-za-malo-pieniedzy-na-szkoly-i-przedszkola.html), <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/wciaz-za-malo-pieniedzy-na-szkoly-i-przedszkola.html>, (dostęp: 30.08.2023).
- Zapewnianie przez gminy opieki przedszkolnej od 1 marca 2017 do 15 stycznia 2019 r.*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, czerwiec 2019, s. 20–21, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,20566,vp,23193.pdf>, (dostęp: 3.07.2023).

Zahorska M., (red.) *Edukacja przedszkolna w Polsce. Szanse i zagrożenia*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003.

Żaba A., *Rola edukacji w kreacji kapitału społecznego – zarys problematyki*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. XXV, 4.